

PAŠIOVÝ OLTÁRNY TRIPTYCH Z HRONSKÉHO BEŇADIKA VO SVETLE VÝVOJA MILITÁRIÍ

VLADIMÍR ČEPELA

ČEPELA, V.: Passion Calvary altar from Hronsky Beňadik in the light of the development of militaries. *Vojenská história*, 1, 14, 2010, pp. 12–32, Bratislava.

The author in his article analyses a table Passion Calvary altar from Hronsky Beňadik from the point of the armament military equipment/weapons and armour development in the first third of the 15th cent. He claims that the work, in 1427 created by a painter- Master Thomas de Coloswar; Transylvania, has got a decisive style connection with a Prague panel painting from a pre-hussits period. The altar was made as a request of Nicholas, from a Benedictines Closter in Hronsky Beňadik, belongs to the most decisive landmarks of the international Gothic in Central Europe. It bears, at least, the same importance for the research of the military armaments in the current Slovakia and the Hungarian Monarchy as such. On the panel painting there are armed soldiers of the west possibly identified; based on their equipment; with the urban environment, or with the upper class, or the court. The armour is in its most decisive characteristics identical with the ones present in the current Czech and German picture sources. The cold weapons, captured on the panels of the altar, are the same as the weapons used at the time in central Europe. There is an interesting point to be mentioned here: the oldest iconographic record of an awl from Slovakia in its original form, also known from Czech archaeological finding. The shooting weapons are represented by a composite bow – a typical weapon of the Hungarian light cavalry and infantry.

Military History. – Art history. Slovakia. 15. century. Hronský Beňadik. Calvary altar.

Jedným z najvýznamnejších ikonografických prameňov pre poznanie vývoja militárií v prvej tretine 15. storočia na našom území je tabulový oltár – pašiový triptych z *Hronského Beňadika*. V odbornej literatúre je táto pamiatka stredoeurópskeho významu, popri názve *Pašiový oltár z Hronského Beňadika*, známa tiež ako *Pašiový oltár Tomáša z Kluže*.

Historici umenia, už od 19. stor., venujú oltáru náležitú pozornosť. Jeho tabule bývajú často zaraďované aj do obrazovej prílohy vojenskohistorických publikácií. Okrem prevažne stručných komentárov, sa však podrobnejšiemu rozboru militárií vyobrazených na oltáre doteraz venoval iba M. Huťka.¹ V našom príspevku sa pokúsime zaplniť existujúcu medzeru a zároveň prispieť k zvýšeniu záujmu o túto pamiatku.

1 HUŤKA, M.: *Ochranná zbroj v kontexte neskorostredovekého vojenstva na Slovensku v období od začiatku 14. do polovice 15. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 2007, s. 123-125. Prehľad základnej literatúry o *hronsko-*

Základné informácie o okolnostiach vzniku oltára máme vďaka nápisovej tabuli z dnes už neexistujúcej oltárnej predely. Z nej sa dozvedáme, že oltár dal v roku 1427 zhotoviť „honorabilis vir“ pán Mikuláš z kláštora sv. Benedikta, syn Petra, lektor a kanonik v Győri a kantor kráľovskej kaplnky v Budíne. Mikuláš bol zrejme aj autorom obsahovej koncepcie diela, ktoré malo ako *memoria* zabezpečovať príhovory P. Márie, sv. Egídia a všetkých svätých za jeho dušu, ako aj za duše jeho rodičov, príbuzných a priaznivcov. Samotnú realizáciu diela vykonal magister Tomáš, maliar zo sedmohradskej Kluže.²

Oltár bol pôvodne umiestnený buď v kostole benediktínskeho opátstva, alebo vo Farskom kostole sv. Egídia v Hronskom Beňadiku. Okolo roku 1872, pred neogotickou renováciou kláštorného kostola, boli tabule oltára (údajne ešte v Hronskom Beňadiku rozrezané) prevezené do Ostrihomu. Tu sa stali (od r. 1875) súčasťou expozície obrazovej galérie arcibiskupa J. Simora. Pred rokom 1890 sem bola prevezená i predela s nápisom a erbom kráľa Žigmunda. V roku 1905 však bola zničená pri požiari.³ V súčasnosti sú tabule oltára súčasťou expozície *Kresťanského múzea (Keresztény Múzeum Esztergom)*.

Nápis na predele je jedinou písomnou (a teda konkrétnou) zmienkou o maliarovi Tomášovi z Kluže (rum. Cluj-Napoca, nem. Klausenburg, maď. Kolozsvár). Všetky ostatné informácie, ktoré máme dnes k dispozícii, sú výsledkom kunsthistorického bádania. Štýl a technický postup malby naznačujú, že maliar patril k okruhu pražského tabuľového maliarstva prvých dvoch desaťročí 15. stor. a pravdepodobne reprezentuje jeho, dnes stratenú, vrstvu druhej fázy *krásneho slohu*. Hoci tá bola ovplyvnená predovšetkým dvorským umením Francúzska, niektoré rysy Tomášovej malby poukazujú na súvislosť s maliarstvom severoitalianskej *internacionálnej gotiky*. Tomáš z Kluže, podľa všetkého, patril do okruhu umenia Žigmundovho dvora v Budíne. Jeho výrazné štýlové prepojenie s pražskou tabuľovou maľbou predhusitského obdobia dovoľuje predpokladať, že sa v Prahe vyučil a nejaký čas tu aj pôsobil. Angažmán na Žigmundovom dvore mohol získať práve vďaka schopnosti presvedčivo evokovať štýlom maľby politickú a kultúrnu prestíž predhusitskej Prahy.⁴

OPIS OLTÁRA

Oltár, riešený ako triptych, mal pôvodne deväť tabúl. Dolná tabuľa zadnej strany ľavého krídla oltára sa nezachovala. Na veľkej strednej tabuli a prednej strane oboch krídel sú zná-

---

beňadickom Pašiovom oltáre uvádza najnovšie TAKÁCS, I. (Hrsg.): *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismund von Luxemburg 1387-1437*. Mainz : Philipp Von Zabern 2006, s. 586. Ďalšie bibliografické prehľady pozri napr. v: BURAN, D. (ed.) a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria a Slovart 2003, s. 699; CSÉFALVAY, P. (Hrsg.): *Christliches Museum Esztergom*. Budapest : Corvina 1993, s. 174. Tieto publikácie spolu s MUCSI, A.: *Kolozsvári Tamás*. Budapest : Corvina 1969 a RADOCSAY, D.: *Gotische Tafelmalerei in Ungarn*. Budapest : Corvina 1963 nám boli hlavným podkladom pre ikonografický rozbor oltára.

- 2 „Item istam Tabulam fecit fieri honorabilis vir dominus Nicolaus de sancto benedicto, filius Petri dicti Petws, Lector et Canonicus ecclesie Jauriensis, Cantorque Capelle Regie maiestatis per magistrum Thomam pictorem de Coloswar. Ad honorem sancte et individue trinitatis et virginis matris gloriose et sancti Egidi et omnium sanctorum, ut ipsi intercedere dignentur pro anima eius et animabus parentum et consanguineorum et omnium benefactorum suorum in conspectu domini nostri ihu. xpi. Amen. Anno domini. m. cccc`xx`VII“.
CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran 1989, s. 38; CSÉFALVAY, P. (Hrsg.): ref. 1, s. 172; BURAN, D. (ed.) a kol., ref. 1, s. 698; TAKÁCS, I. (Hrsg.), ref. 1, s. 582.
- 3 CSÉFALVAY, P. (Hrsg.), ref. 1, s. 172; BURAN, D. (ed.) a kol., ref. 1, s. 698. Jej presný tvar a znenie nápisu dnes poznáme vďaka zmienke v monografii N. Knauza (KNAUZ, N.: *A Garam melletti Szent-Benedeki apátság I-II*. Budapest 1890). CSÉFALVAY, P. (Hrsg.), ref. 1, s. 172, 174.
- 4 BURAN, D. (ed.) a kol., ref. 1, s. 698-699.

zornené pašiové výjavy, tri zachované tabule zo zadnej strany krídel obsahujú tri udalosti zo života svätcov, ku ktorým mal donátor a jeho rodina osobný vzťah (sv. Benedikt, sv. Mikuláš a sv. Egídius). Súčasťou oltára bola vyššie spomenutá predela.

Horná časť strednej tabule je ukončená oblúkom v tvare oslieho chrbta, z ktorého vyrastá na ráme štylizovaný ľaliový kvet. Krídla sú dnes v neogotických rámochoch. Okraje horných obrazov sú mierne vypuklé a vo vrchole majú nízky obdĺžnikový výstupok. Toto riešenie je zrejme výsledkom úpravy v minulosti, lebo pôvodné horné ukončenia krídel vždy zodpovedali hornému ukončeniu skrine alebo tabule. Rovnaké ukončenie majú aj horné časti krídel.

Ak bol triptych zatvorený, ukazovali sa obrazy svätcov, pri jeho otvorení sa objavil cyklus kristologických výjavov v tradičnom usporiadaní (od *Modlitby na Olivovej hore* a *Nesenie kríža cez ústrednú Kalváriu* po *Zmŕtvychvstanie* a *Nanebovstúpenie Pána*). Maliar použil množstvo nápisových pásov s biblickými citátmi vzťahujúcimi sa na konkrétnu namaľovanú udalosť.

Ikonografický obsah oltára bol podľa všetkého určený objednávatelom Mikulášom. Jeho portrétnu podobizeň maliar zvečnil v popredí scény *Ukrižovania*. Ďalšou zobrazenou súdobou postavou je kráľ Žigmund Luxemburský. Umelec ho zachytil ako rímskeho stotníka na bielom koni taktiež na ústrednom obraze *Kalvárie*. Ide o sakrálny identifikačný portrét, bežný v Žigmundovom dvorskom umení. Nie je tiež vylúčené, že tvár Longina, prebodávajúceho kopijou Kristov bok, zachytáva črty dvorského literáta Oswalda von Wolkenstein.⁵

TEMATICKÉ ROZLOŽENIE MALIEB

Stredná tabuľa

1. Ukrižovanie (242 x 177 cm)

Predné strany krídel

2. Kristus na Olivovej hore – horná tabuľa ľavého krídla (90 x 67 cm)

3. Nesenie kríža – dolná tabuľa ľavého krídla (87 x 68,5 cm)

4. Nanebovstúpenie Krista – horná tabuľa pravého krídla (90 x 71,5 cm)

5. Zmŕtvychvstanie Krista – dolná tabuľa pravého krídla (87 x 68,5 cm)

Zadné strany krídel

6. Sv. Benedikt v jaskyni – horná tabuľa ľavého krídla (90 x 68,5 cm)

7. Dolná tabuľa ľavého krídla chýba

8. Smrť sv. Egídia (zázrak s laňou) – horná tabuľa pravého krídla (89,5 x 69 cm)

9. Sv. Mikuláš robí zázrak s obilím – dolná tabuľa pravého krídla (88,5 x 69 cm)⁶

5 CIDLINSKÁ, ref. 2, s. 11, 37, 38; BURAN, D. (ed.) a kol., ref. 1, s. 698; CSÉFALVAY, P. (Hrsg.), ref. 1, s. 172; MUCSI, ref. 1, s. 6, 7, 10, 12.

6 CSÉFALVAY, ref. 1, s. 172. L. Cidlinská mylne uvádza ako chýbajúcu dolnú tabuľu zadnej strany pravého krídla oltára. CIDLINSKÁ, ref. 2, s. 37.

ZBRANE, OCHRANNÝ ODEV, VOJENSKÁ SYMBOLIKA – ANALÝZA MATERIÁLU

Ozbrojenci s militáriami sa nachádzajú predovšetkým na troch tabuliach s pašiovou tematikou, a to: *Nesenie kríža* [obr. 1], *Ukrižovanie* [obr. 2, 3] a *Zmŕtvychvstanie Krista* [obr. 6]. V scéne *Sv. Egídius s laňou* je strelec vyzbrojený reflexným lukom [obr. 4] a vo výjave z *legendy o sv. Mikulášovi* má kupec na opasku zavesenú dýku [obr. 5].

ZBRANE

CHLADNÉ ZBRANE

Z *pobočných chladných zbraní* sa v malbách objavuje *krátky meč a dýka*. **Krátky meč** (lat. *gladius*, nem. *kurtz swert*)⁷ nachádzame vo výjavoch *Nesenie kríža*, *Ukrižovanie* a *Zmŕtvychvstanie*. Ani raz však nie je zobrazený celý a bez pošvy, takže sa nedá určiť typ čepele. Vo výjave *Nesenie kríža* ho má na ľavom boku zavesený bojovník v červenom vypchávanom kabáti bijúci Ježiša palicou. Je vidieť iba hlavica (typ »I«, resp. »J« typológie E. Oakeshotta⁸) a časť rukoväte. Rovnako len časť rukoväte s hlavicou vidíme u jedného zo strážcov *Božieho hrobu* v scéne *Zmŕtvychvstanie*. Tu ide pravdepodobne o hlavicu typu »J.1«.⁹ Druhý zo strážcov (spiaci) má na ľavej strane zavesený *meč* s krátkou rukoväťou, oválnou hlavicou (asi typ »J«) a k hrotu sa pravidelne zužujúcou čepeľou.¹⁰ *Záštitu meča* je taktiež krátka, mierne vyhnutá smerom k čepeľi (typ »7« typológie E. Oakeshotta¹¹). V jej strednej časti, pri ústí čepele, má tzv. „*tašku*“. Ide o neforemný dvojité vyrezaný kúsok kože, v strede prederavený, ktorý sa zvrchu nasunul na rukoväť a upevnil tak (medzi záštitu a drevené obloženie rukoväte), že jeho laloky z oboch strán zakrývali ústie čepele v mieste nasadenia záštity. Tieto laloky boli často pokryté mosadzným plechom a zdobené.¹² *Taška*, podľa všetkého, mala čepeľ uloženú v pošve chrániť pred vlhkosťou. Posledné vyobrazenie *meča* nájdeme na ústrednej tabuli *Ukrižovania*. Na segmentovom kovovom rytierskom páse ho má zavesený kráľ *Žigmund Luxemburský* stvárnajúci rímskeho stotníka. V porovnaní s predchádzajúcim *mečom* ide o luxusný exemplár, o čom svedčí zdobenie *tašky* a pošvy *meča*. Jeho hla-

7 Delenie *mečov* na *kurtz swert* (s jednoručným držaním) a *langen swert* (s dvojručným držaním) sa objavuje v neskorostredovekých nemeckých *Fechtbücher*. Týchto pôvodných termínov sa pridžame aj my.

8 OAKESHOTT, E.: *The Sword in the Age of Chivalry*. Woodbridge : Boydell & Brewer Ltd 2006, s. 96.

9 OAKESHOTT, ref. 8, s. 103, 104.

10 I keď čepeľ nevidno, mierny náznak hrany prechádzajúcej stredom pošvy dáva tušiť, že má kosoštvorcový priez. V tom prípade, i s ohľadom na celkový tvar zbrane, by mohlo ísť o čepeľ typu »XV« typológie E. Oakeshotta. OAKESHOTT, ref. 8, s. 56-59.

11 OAKESHOTT, ref. 8, s. 116.

12 Pre označenie tejto časti zbrane nie je v slovenčine ustálený termín, preto pomenovanie *taška* považujeme za tial za orientačné. Vychádzame pritom z termínu („*e Tasche*“), ktorý zaviedol autor prvej väčšej syntézy o európskej výzbroji W. Boenheim. BOEHEIM, W.: *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung von Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig : E. A. Seemann 1890, s. 251. Poľskí autori A. Nadolski a A. Nowakowski použili termín „*nasada*“. NADOLSKI, A.: *Polska broń. Broń biała*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź : Ossolineum 1984, s. 21; NOWAKOWSKI, A.: *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim)*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1991, s. 50. E. Oakeshott použil dva termíny: „*chappe*“ (= *cape*) a „*rain-guard*“ (teda „*pláštenka*, *kapucňa*“, resp. „*krytie proti dažďu*“). *Taška* bývala i celokovová a často zdobená (postriebrená, pozlátená). OAKESHOTT, ref. 8, s. 132, 133; OAKESHOTT, E.: *Records of the Medieval Sword*. Woodbridge : Boydell & Brewer Ltd 1991, s. 139, 141, 191, 219.

vica, viditeľná iba čiastočne, má pomerne nejasný tvar (niektorý z variantov typu »T« ?¹³). Ramená zástity *meča* sú mierne vyhnuté smerom k čepeli, no ich konce sú vyhnuté späť (k rukoväti). Ide o zriedkavý typ zástity doplnený do typológie E. Oakeshotta M. Glosekom (ako typ »1b«).¹⁴

Jediný raz sa v malbách objavuje *dýka* (lat. *cultellus*, nem. *stechmesser*).¹⁵ Na ľavej strane opasku, spolu s taškou, ju má upevnenú kupec vo výjave sv. Mikuláš robí zázrak s obilím. Ide pravdepodobne o tzv. *dýku s „obličkovou“ zástitou* rozšírenú v západnej a strednej Európe približne v období od roku 1300 až do 16. storočia.¹⁶ Patrila medzi významnejšie typy. Jej charakteristickým znakom je zástita v tvare dvoch polgulovitých výbežkov, medzi ktorými je vsadená valcovitá, ku koncu sa rozširujúca rukoväť. I keď sa dĺžka a šírka čepele pri rôznych typoch tejto *dýky* mení, väčšinou je jednoostrá. Koncom 14. storočia sa pri ústí čepele objavuje kovové alebo drevené poloblúkové lôžko, v ktorom spočívajú polgulovité časti zástity.¹⁷

Z *tyčových zbraní* je vo vyobrazeniach najviac zastúpená *kopija* (lat. *lancea*, *lancha*¹⁸). Nachádzame ju u jazdcov i pešiakov v scénach *Nesenie kríža* (2x), *Ukrižovanie* (cca 8 – 11x¹⁹) a *Zmŕtvychvstanie* (1x). Jej hrot, tak ako v absolútnej väčšine vyobrazení zo 14. – 15. storočia, má tvar nepravidelného kosodĺžnika, prípadne listu. K tyči je pripravený pomocou krátkej tuľajky. Ešte na začiatku 14. stor. bol hrot *kopije* pomerne malý a krátky, ale neskôr býva dlhší než tuľajka. Celková dĺžka *kopije* sa počas 14. a prvej polovice 15. stor. pohybovala medzi 4 – 4,5 m, priemer tyče (v dolnej časti) bol cez 5 cm. Oproti 13. stor. mala *kopija* väčšiu hmotnosť a bola ťažšie ovládateľná.²⁰ *Kopije* používané jazdou a pechotou sa tvarovo prakticky nelíšili.²¹

Druhým najpočetnejšie zastúpeným druhom *tyčovej zbrane* je vo vyobrazeniach *šidlo*

13 OAKESHOTT, ref. 8, s. 105, 106.

14 Tento typ bol najrozšírenejší počas 14. a prvej polovice 15. stor. Vyskytoval sa aj mimo strednej Európy. V r. 1984 bolo M. Glosekovi známych 17 exemplárov z územia Poľska, NDR a Československa. GŁOSEK, M.: *Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w.* Warszawa : Wydawnictwa Geologiczne 1984, s. 39, 40, tab. XXVIII., č. 5; tab. XXX, č. 6; tab. XXXI, č. 3, 5; tab. XXXIV, č. 5.

15 Stredoveká terminológia pre *dýku* a *nôž* bola značne kolísavá a nedôsledná. Lat. termín *cultellus* mohol z dnešného pohľadu zahŕňať viacero druhov zbraní. V Čechách je už v 14. stor. doložený nemecký termín *stechmesser*. V dolnom Nemecku v 15. stor. ako *stekemest* a *lange mest*. DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J. – WAGNER, E.: *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*. Praha : Naše vojsko 1956, s. 71; SEITZ, H.: *Blankwaffen I. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich. Von der prähistorischen Zeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Braunschweig : Klinkhardt & Biermann 1965, s. 198, 199.

16 Takýmto názvom (*Nierendolch*) je tento typ *dýky* označovaný v nemeckej odbornej literatúre. SEITZ, ref. 15., s. 210.

17 SEITZ, ref. 15, s. 210-212.

18 DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak 2003, s. 214, 447, pozn. č. 688 a 690. V stredovekých českých prameňoch sa objavujú aj latinské pomenovania jej jednotlivých častí: *tidea* – hrot a *hastile* – tyč *kopije*. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 73.

19 Vráťane *kopiji* s malými ozdobnými zástavkami.

20 Jazdcovi, ktorý *kopiju* ovládal len jednou rukou, čiastočne uľahčoval prácu hák, ktorý sa v sedemdesiatich rokoch 14. stor. objavil na prednom plechu zbroje a taktiež jazdecký štít – *tarč* s výrezom pre založenie *kopije* v pravej hornej časti. KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.-17. stol. I. díl*. Praha : Naše vojsko 1983, s. 175; KLUČINA, P.: *Zbroj a zbrane. Evropa 6. – 17. století*. Praha-Litomyšl : Paseka 2004, s. 378, 379.

21 Podľa J. Durdíka mávali *kopije* peších bojovníkov pravdepodobne väčšie hroty. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 73. O dĺžke jazdeckej a pechotnej *kopije* (západného typu) v našom prostredí nemáme na sledované obdobie žiadne konkrétnejšie údaje. Môžeme len predpokladať, že sa obe zásadne nelíšili od exemplárov používaných v susedných českých a nemeckých oblastiach.

(nem. *ahlspies*, *aalspiess*, čes. *špís*, *plekno*²²). Nachádza sa na tabuliach *Nesenie kríža* (2 x) *Ukrižovanie* (cca 5 x) a *Zmrŕtvychvstanie* (1 x). Len v poslednom prípade vidíme, popri štvorhrannom (kosoštvorcovom) bodci, aj časť drevenej tyče (násady) upevnenej v krátkej tuľajke. Dlhý úzky bodec mával okrem štvorhranného aj kruhový alebo plochý prierez. Zachované exempláre *šidiel* z 2. polovice 15. stor. sú navyše opatrené (nad miestom prechodu bodca do tuľajky) malým úzkym záštitným prstencom.²³ *Šidla*, ktoré vidíme na hronskobeňadickom *Oltári Ukrižovania* majú staršiu jednoduchú konštrukciu. Štvorhranný bodec je pri ústí pomerne masívny, pravidelne sa zužuje do ostrého hrotu. Rovnaký typ poznáme z českých nálezov zo 14. – 15. stor. U nich sa dĺžka bodca pohybuje od 700 do 855 mm.²⁴ Podľa H. Seitzu bolo používanie *šidla* lokálne obmedzené predovšetkým na Rakúsko.²⁵ Zaujímavosťou hronskobeňadického *Oltára* je skutočnosť, že tu *šidla* nachádzame aj ako zbraň jazdcov (tabuľa *Ukrižovania*), hoci ide primárne o zbraň pechoty.

Ďalšou tyčovou zbraňou objavujúcou sa v maľbách je *sudlica* (z čes. *sudlice*, lat. *cuspis*²⁶). Vidíme ju v scénach *Nesenie kríža* a *Ukrižovanie*. Svojou konštrukciou je totožná s typmi používanými v Čechách, ktoré mali kopijový hrot a sekerovú časť väčšinou samostatne nasadzované na tyč.²⁷ Typy používané vo Švajčiarsku a Nemecku si dlho uchovávali ráz sekier. V najjednoduchšej forme bola predná časť ich plochého sekerového listu vyťahnutá do hrotu.²⁸ *Sudlice*, ktoré vystupujú v našich vyobrazeniach, majú krátky predný a horný hrot (predný hrot nemá kopijový charakter). List sekery *sudlice* v scéne *Nesenia kríža* má tvar polmesiaca, pričom zadná rubová strana listu vybieha v strede do ostrého výstupku. V strede listu sekery je vyrazený krížik. *Sudlica*, ktorú vidíme vo výjave *Ukrižovania*, má jednoduchý pravidelný polmesiacovitý tvar.

Poslednou zbraňou, ktorú by sme mohli zaradiť aj medzi tyčové zbrane, je *kyjak* (lat. *clava*, *baculus*²⁹). Nachádzame ho na ľavej strane výjavu *Ukrižovanie*. Táto, primárne zbraň chudobných, sa objavuje vo vrcholne a neskorostredovekej ikonografii i vo výzbroji žoldnierov. A to nielen v rozvinutých typoch zosilnených kovaním s ostňami, ale aj vo svojej pôvodnej primitívnej podobe. Dôvodom bola určite, popri nízkej cene, jeho účinnosť voči nastupujúcej plátovej zbroji.

STRELNÉ ZBRANE

Vo výjave *Smrť sv. Egídia* (*zázrak s laňou*) na hornej tabuli pravého krídla oltára je zobrazený poľovník v civilnom odevu strieľajúci *kompozitným reflexným lukom*, ktorý má pomerne masívnu centrálnu časť (madlo) a čiastočne aj oblúky lučiska. *Reflexný luk* je východného pôvodu a jeho prvé rozšírenie v Karpatskej kotline sa spája s Avarmi. Počas včas-

22 SEITZ, ref. 15, s. 222, 223, 231; <http://myschwerk.webzdarma.cz/mainpage.html>; 11.12.2009.

23 Tento prstenec je v ikonografii doložený už na začiatku 15. stor. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť II. tab. 22.

24 PETRÁŇ, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury I.*⁽²⁾ Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985, s. 736.

25 SEITZ, ref. 15, s. 231.

26 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 74.

27 České *sudlice* s hrotom oddeleným od sekery sa koncom prvej tretiny 15. stor. rozšírili v Bavorsku a v polovici storočia aj v ďalších krajinách. Späť sa vrátili už s názvom *halapartna* (nem. *Helmbarte*) prevzatým od nemeckých a švajčiarskych *sudlic*. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 75.

28 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 75. Z našich zbraní sa im podobajú len *sudlice* ozbrojencov z portálov košického Dómu sv. Alžbety. *Košický Dóm. Národná kultúrna pamiatka* (ďalej *Košický Dóm*). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1975, obr. 27; VAŠKO, I. (zost.): *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása 2000, s. 107, obr. 171.

29 SEITZ, ref. 15, s. 397.

ného stredoveku bol v Uhorsku používaný typ *reflexného luku*, ktorý priniesli so sebou starí Maďari.³⁰ Je otázne či, a do akej miery sa zmenila (upravila) jeho konštrukcia v priebehu X. –XV. stor.³¹ O podobe uhorského *reflexného luku* vo vrcholnom a neskorom stredoveku sme totiž informovaní len z ikonografie. Nachádzame ho najmä v nástennej monumentálnej maľbe ako zbraň Uhrov a Kumánov, menej často v ilumináciách manuskriptov a tabuľovej maľbe. *Reflexný luk* nepoužívala len uhorská ľahká jazda, ale aj pechota.³² Z prvej polovice 14. stor. máme doklad jeho prítomnosti v susedných Čechách.³³

OCHRANNÝ ODEV

Odev vojakov na *Pašiovom oltáre Tomáša z Kluže* má rôzny charakter a predstavuje niekoľko typologických variácií. Peši ozbrojenci, ktorí tu vystupujú, majú oblečenú kompletnú plátovú zbroj, odev s minimálnym množstvom kovových častí (prilba, nákolenníky), ale aj jednoduchý civilný kroj. Tieto typy sú zastúpené na dolnej tabuľi ľavého krídla oltára s výjavom *Nesenie kríža*. V popredí, popri ústrednej postave Krista, vidíme úplnejšie troch vojakov.³⁴ Vojak za Ježišom má plátovú zbroj rovnakého typu ako jazdci zo strednej (hlavnej) tabule *Ukrižovania*. Jeho hlavu chráni krúžková kukla a železný klobúk, končatiny majú úplné plátové krytie (zrejme však nie oblasť pleca a ramena). Ochranu trupu, popri krúžkovej košeli s krátkymi rukávmi, tvorí predný plech kyrysu. Dolná časť krúžkovej košele zároveň kryje slabiny. Za týmto vojakom je ďalší (udiera Ježiša palicou), ľahšie oblečený ozbrojenec. Na hlave má bielu (látkovú) prešivanú kuklu a kónický šlap. Druhou kovovou časťou sú plátové nákolenníky. Trup chráni červený prešivaný kabátec s výrazne profilovaným hrudníkom a zvýrazneným pásom (pod ním úzky opasok). Tretí z vojakov (vpravo, ťahajúci Ježiša na povraze) má na sebe civilný odev (zelená podkasaná suknička, zvinuté pančuchové nohavice) a len jediný ochranný prvok – pologulatú priliehavú prilbu zloženú z malých kovových „šupín“. Ďalšia postava v civilnom odevu (bez akýchkoľvek ochranných prv-

30 Jeho dĺžka bola okolo 130 cm. RUTTKAY, A.: Waffen und Reitersausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II, In: *Slovenská archeológia* 24, 1976, č. 2, s. 320.

31 Nový typ *reflexného luku* priniesli so sebou do Uhorska Kumáni. Oproti *lukom* používaným starými Maďarmi a Pečenehmi bol menší, no vďaka stavebným úpravám sa jeho ťah a dostrel zväčšili. Mal predĺžené madlo a zosilnené oblúky lučiska. Počas transportu bol spravidla nesený s uvoľnenou tetivou v špeciálne stavanom koženom puzdre. Tuloc na šipy býval zhotovovaný z brezovej alebo vrbovej kóry. Stredovekí nomádi používali viacero druhov šíпов určených pre konkrétny druh strelby. Ich veľkosti a profily boli prispôbené rôznym podobám boja, lovu a terčového strielania na krátke a dlhé vzdialenosti. Kumáni priniesli do Uhorska vylepšený tvar streliek šíпов s masívnym hrotom kopijového tvaru. Ten, pokiaľ bol vystrelený s dostatočnou silou a v pravom uhle, dokázal preniknúť aj cez najtuhšie kovové pláty a krúžkovú košelu. PÁLÓCZI HORVÁTH, A.: *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*. Budapest : Corvina Kiadó 1989, s. 73, 74. Stavba *luku* prineseného Kumánmi do Uhorska mohla ovplyvniť domáci používaný typ a prispieť (možno len v konkrétnych prípadoch) k jeho inovácii. Súdobé vyobrazenia *reflexných lukov* používaných Uhrami a Kumánmi sa prakticky nelíšia. Ešte počas 15. stor. bol v Uhorsku používaný starý typ *reflexného luku*. S čoraz silnejším tureckým vplyvom postupne prichádzal do módy *turkotatársky luk* vyrábaný z dvoch druhov dreva a kostí. ZARNÓCZKI, A.: *Mátyás király katonái*. Budapest : Libra 1992, s. 21.

32 Pešiaci s *reflexnými lukmi* sa objavujú napr. v loveckej scéne vo *Viedenskej obrázkovej kronike* (1358 – 1370). MEZEY, L. (ed.): *Képes Krónika I*. Budapest : Magyar Helikon Könyvkiadó 1964, s. 87. Jediným známejším bojovým výjavom je *Ladislavská legenda* v Biborteni zo zač. 15. stor. Tu vystupujú dokonca štyria peši lukostrelci. U dvoch z nich vidíme aj zavesenie tulcov so šípmi na pravom boku a jeden má aj pobočnú zbraň so zahnutou čepeľou. LÁSZLÓ, Gy.: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest : TÁJAK-KOROK-MŰZEUMOK KÖNYVTÁRA 1993, s. 90, 92.

33 Sú ním vyzbrojení pešiaci vo *Velislavovej biblii* z prvej polovice 14. stor. Na uhorský vplyv tu poukazuje predovšetkým tvar tulcov, ktoré majú vojaci zavesené na pravom boku a upevnené v úrovni bedier úzkym koženým, resp. pláteným pásom. KLUČINA, ROMANÁK, ref. 20, obr. na s. 183.

34 Ozbrojencom v pozadí je zväčša vidieť len hlava s prilbou.

kov) sa nachádza na centrálnej tabule *Ukrižovania*. V ruke drží malý okrúhly pästný štít s výrazne vystupujúcou stredovou puklicou ukončenou do ostrého hrotu. Dvojica strážcov Božieho hrobu z výjavu *Zmŕtvychvstanie* naopak kopíruje svojím oblečením prvých dvoch vyššie opísaných vojakov. Zbroj ťažkoodenca sediaceho *nalavo* sa líši len iným typom prilby (namiesto železného klobúka má šlap). Spod dolného kraja jeho krúžkovej košele prečnieva spodná suknicca. Na boku má meč, v pravej ruke drží šidlo. Druhý (spiaci) strážca má železný klobúk, plátové rukavice, plátovú ochranu rúk (lakte, predlaktie) a nákolenníky. Namiesto vypchávaného profilovaného kabátca mu kryje trup vrchná suknicca (*Waffenrock*) s krátkymi rukávami. O plece má opretú kopiju, na ľavom boku meč, pravou rukou pridŕža malú pavézu. Postavu, ktorú by sme ešte do určitej miery mohli zaradiť k militnej zložke, je poľovník s reflexným lukom na tabuli s vyobrazením *Smrti sv. Egídia*. Jeho odev (módny klobúk s točenicou, kabátec so zvýraznenou plecnu časťou) poukazuje na spojitosť s prostredím vyššej šľachty či dvora.³⁵

Ochrannú zbroj jazdcov môžeme úplne popísať len u kráľa Žigmunda, v ľavej časti centrálnej tabule so scénou *Ukrižovania*, kde predstavuje rímskeho stotníka. Žigmund má ako základnú vrstvu zbroje oblečenú krúžkovú košeľu s krátkymi rukávami. Na nej červenú, zlatom vyšívanú vrchnú sukniccu s krátkymi širokými rukávami, siahajúcu po kolena, so zástrihom (do úrovne rozkroku) v dolnom okraji. Na suknicci vidíme predný plech kyrsu. Ruky (od laktov dole) a nohy chránia dielce plátovej zbroje. Poslednou súčasťou ochranného odevu je krúžkový obojok. Niekoľko ďalších bojovníkov (jazdcov) je viditeľných čiastočne, ostatným vyčnievajú len prilby. Pod prilbou má väčšina z nich krúžkovú kuklu, v jednom prípade je kukla látková (bojovník za Žigmundom – ten má i tvarovaný prešívaný kabátec?). Ďalej môžeme v dvoch prípadoch rozoznať krúžkovú košeľu s krátkymi rukávami, na ktorej je umiestnený predný plech kyrsu. Okrem kráľa Žigmunda má plátovú ochranu rúk (s plátovými rukavicami navyše) vojak pridŕžajúci kopiju, ktorá prebodáva Ježišov bok.

PRILBY

Medzi prilbami dominuje typ označovaný v českej odbornej literatúre ako *šlap* (lat. *cassis*, nem. *slappa*, *slappe*³⁶). Jeho zvon, zložený prevažne z dvoch častí, je ukončený do tupého špicu umiestneného približne v strede prilby.³⁷ Výrez tvárovej časti je väčšinou obdĺžnikový (s oblými rohmi), resp. nepravidelne oválny. Na bočných okrajoch *šlapov* nevidno perforované výstupky slúžiace na uchytenie *krúžkového závesu prilby* (lat. *appendicium*, nem. *gehenk*³⁸).³⁹

Traja vojaci majú *šlap s clonou/vizírom*. V dvoch prípadoch ide o typ *bublinovej clony*, pokrytej po celej svojej ploche malými kruhovými otvormi, takže pripomína sito.⁴⁰ V treťom prípade⁴¹ vidno časť clony prilby s úzkou šošovkovitou očnicou a hranou lomenia

35 Podľa legendy bol lukostrelcom kráľ. FARMER, D. H.: *Oxfordský lexikón svätcov*. Bratislava : Kalligram 1996, s. 207.

36 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 60, 61.

37 Väčšina zachovaných originálov *šlapov* z konca 14. stor. má vrchol zvonu posunutý dozadu.

38 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 46.

39 Maliar zachytil verne viacero iných detailov, preto prekvapuje práve absencia tohto prvku bežného už v 14. stor. Je ale možné (aspoň ikonografia by tomu nasvedčovala), že sa naďalej používal aj druhý – starší spôsob nosenia prilby a to priamo na krúžkovej (príp. látkovej) kukle.

40 Hlavy vojakov v pravej i ľavej časti výjavu *Ukrižovanie*.

41 Hlava vojaka v pravej časti výjavu *Ukrižovanie* (pod zástavou s drakom). O podobnú úzku očnicu clony môže ísť (pokiaľ to nie je lem okraja prilby) aj na jednej z prilb vo výjave *Nesenie kríža* (za hlavou vojaka v červenom kabáti).

v strednej časti. Na základe tohto kúska sa nedá bezpečne určiť o aký typ ide. Najviac sa ale podobá exempláru tzv. *psieho nosa* (nem. *hundiskogil*, *hunczkap*⁴²), ktorý je uložený v *Magyar Nemzeti Múzeu*.⁴³

Druhou najpočetnejšou prilbou je **železný klobúk** (lat. *pileus ferreus*, nem. *eysenhut*⁴⁴), ktorý tu vystupuje v troch tvarových modifikáciách. Základný variant má kónický zvon a užší mierne zalomený šilt. Šilt v prednej časti vybieha do ostrého výbežku, stredom ktorého prechádza, kontinuálne až k vrcholu zvonu a ďalej dozadu, hrana lomenia.⁴⁵ *Železné klobúky* tohto typu sa vo vyobrazeniach vzájomne líšia výškou a ukončením vrcholu zvonu, šírkou a sklonom šiltu, riešením tvárovej časti. Ide však stále o ten istý typ prilby všeobecne rozšírený v strednej Európe.

Tvarová obmena tohto *železného klobúka* má rozšírený šilt kryjúci dostatočne bočnú a zadnú časť hlavy. V prednej (tvárovej) časti je oválne vybranie.⁴⁶ Tretí variant je obdobný, má však v prednej časti šiltu dva poloblúkové výrezy pre oči, medzi ktorými je krátky trojuholníkový nánosník (táto prilba je na vrchole ukončená malým ozdobným výstupkom).⁴⁷ Máme ho doložený napr. v českej tabuľovej malbe.⁴⁸

Ako posledný typ majú niektorí z vojakov malé **pologulaté prilby** anatomicky kopírujúce hlavu. Sú zložené z malých kovových segmentov tvaru šupín alebo štvorhranov nepochybne fixovaných na pevnejší podklad.⁴⁹ Prilba vojaka vo výjave *Nesenie kríža* má dolný okraj zvona predĺžený do bočných výbežkov kryjúcich uši a kovové šupiny sú nitované aj na upevňovacom remeni zapínanom pod bradou. Na centrálnej tabuli *Ukrižovania* sú vidieť len vrcholy zvonov prílb tohto typu.⁵⁰

OCHRANA TRUPU A KONČATÍN

LÁTKOVÁ ZBROJ

Červený **prešivaný kabátec** (čes. *tlustý/tvrký kabát*, *smolník*, nem. *ioppe mit beche*⁵¹), kto-

42 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 61.

43 KALMÁR, J.: *Régi magyar fegyverek*. Budapest : Natura 1971, s. 267, obr. 27. Na rozdiel od neho však má clo-nu (pravdepodobne) upevnenú na bokoch pomocou dvoch čapov.

44 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 62.

45 Postava ťažkoodenca vo výjave *Nesenie kríža*; hlava vojaka nad postavou Žigmunda Luxemburského na tabuľy *Ukrižovania*; spiaci strážca *Božieho hrobu* z tabule *Zmŕtvychvstania*.

46 Jazdec za postavou kráľa Žigmunda na tabuľy *Ukrižovania*.

47 Jazdec na tabuľy *Ukrižovania* pridržiavajúci Longinovu kopiju.

48 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť III., tab. 2, obr. 10, 11.

49 Pravdepodobným spôsobom konštrukcie sa javí nitovanie týchto segmentov na korpus z tvrdenej kože (*cuir bouilly*) – podobne ako pri šupinovej zbroji. Len v špekulatívnej rovine môžeme ďalej uvažovať, že zvon *prilby* bol v dolnej časti zosilnený kovovou obručou, prípadne, že z kovových pásov bola vytvorená akási kostra zvonu *prilby*, na ktorú sa potom pripevnila vrchná kožená vrstva s nitovanými šupinami. Kovové obruče (pá-sy) na dolnom okraji majú napr. novoveké poľské karacenové prilby (upevňoval sa na ne nánosník a šilt). ŻY-GULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce. Na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1982, s. 269.

50 Z približne z rovnakého obdobia máme tento typ doložený na fragmente skulptúry z Kremnice. BURAN, D. (ed.), ref. 1, s. 253. V ikonografii sa objavuje až do 1. tretiny 16. stor. (napr. scéna *Nesenie kríža* tabuľového oltára z *Lubice* (r. 1521), CIDLINSKÁ, ref. 2, s. 218, obr. 126.). Zriedkavý variant tejto *prilby* nachádzame na votívnej tabuľovej malbe (1425-1435) znázorňujúcej *boj kráľa Ludovíta I. s Turkami*. *Prilby* dvoch uhorských bojovníkov zložené z obdĺžnikových platničiek majú výrazne predĺženú bočnú a zadnú časť, ktoré tak kryjú zá-tylok. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000629.JPG>; [http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/ima-ges/7000637.JPG](http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000633.JPG); [http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/ima-ges/7000638.JPG](http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000638.JPG); [http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/ima-ges/7000638.JPG](http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7000638.JPG), 23.08.2008.

51 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 54, 55. Pomenovaní pre látkové ochranné odevy existovalo v stre-

rý má oblečený jeden z vojakov v scéne *Nesenie kríža*, bol v dobe vzniku oltára bežným typom „mäkkej“ ochrannej zbroje používanej najmä pechotou.⁵² Na prvý pohľad na ňom zaujme masívna hrudná časť a úzky driek. Výrazne vrstvená/vypchaná je aj vrchná časť rukáva (po lakeť – vrátane), dolná časť anatomicky kopíruje predlaktie. Prešitie *kabátca* je na trupe a rukávoch vertikálne, dolná časť trupu je prešitá horizontálne. *Prešivávaný kabátec* strihovo vychádza z civilného odevu,⁵³ no jeho konštrukcia bola prispôbená špecifickému účelu použitia. V princípe existovali dva základné konštrukčné postupy. Pri prvom sa medzi dve vrstvy látky (vrchnú a spodnú) umiestnila ovčia vlna (srst'). Pri druhom sa požadovaná hrúbka dosiahla vrstvením látky (až 30 vrstiev!!!).⁵⁴ Následné prešitie všetky vrstvy fixovalo. Pre zlepšenie ochranných vlastností boli vrchné „prešivánice“ rôzne upravované. Bývalo do nich napr. vkladané krúžkové pletivo.⁵⁵ Ďalšou úpravou, ktorú spomínajú české pramene, bolo vysmolovanie.⁵⁶ V ikonografii druhej polovice 15. storočia sú vidieť na vonkajšej strane rukávov *kabátcov* aj kovové súčasti.⁵⁷ Pre zabezpečenie dostatočnej pružnosti *kabátca* bolo

---

doveku viacero a ich výskyt bol diferencovaný aj geograficky. V západnej Európe (Burgundsko, Francúzsko, Anglicko) sa v 14. – 15. stor. objavujú termíny *jack*, *pourpoint*, *heuk*, *gambeson*, *akton*, *hacketon*. Niekedy je ťažké presnejšie určiť o akú formu odevu ide, keďže súdobí autori používali tieto termíny voľne a niekedy označili jeden odev aj viacerými názvami. EMBLETON, G. A.: *Oděv a zbroj vojíka ve středověku*. Praha: Fighters Publications 2007, s. 26, 64. Špecifikom je Taliansko, kde už v 13. a počas 14. stor. existovalo viacero typov prešivávaných odevov s vlastnými osobitnými označeniami (*giubetta*, *giupon*, *perpunto*, *strapecta*, *zuppa* a in.). NICOLLE, D. – HOOK, Ch.: *Italian Militiaman 1260-1392*. Oxford: Osprey Publishing 1999, s. 55, 60, 61.

- 52 Z konca 14. a 1. tretiny 15. stor. máme z územia Uhorska dostatok vyobrazení *prešivávaných kabátcov*. U nás sú najpočetnejšie zastúpené, ako vrchný odev paholkov a vojakov, v malbách *Pašiového cyklu* vo Švábovcich a v *Legende o sv. Dorote* v Levoči. DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Stredoveká nástenná malba na Slovensku*. Praha – Bratislava: Odeon – Tatran 1978, obr. č. 136, 137. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012134.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012140.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012142.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012147.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012148.JPG>; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012151.JPG>; 24.08.2008. Ďalšie známe vyobrazenia sa nachádzajú napr. v malbách *pašiového cyklu* v sedmohradskom Mälincrave a v slovinských lokalitách Martjanci (*autoportrét J. Aquilu*, *Legenda o sv. Martinovi*), Turnišče (*Ladislavská legenda*) a Selo. <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7012134.JPG>; 24.08.2008; MAROSI, E. (zost.): *Johannes Aquila és a 14. századi falstészet. Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts*. Budapest: MTA 1989, obr. 69, 97, 111, 113; RADOCSAY, D.: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest: Corvina 1977, s. 157, obr. 76; s. 158, obr. 78.
- 53 Pre *prešivávanú kabátca* bola od druhej polovice 14. stor. typická priliehavosť, zvyčajne hrudníka, ramien a pásu, zapínanie väčšinou stredom predného dielu. Vypchávaná (zdôraznená) bola predovšetkým hrudná časť, ktorá vystupovala dopredu a vytvárala tak tvar typický pre prvé „biele“ hrudné plechy plátovnej zbroje.
- 54 O spôsobe šitia a vypchávania (vrchných i spodných) *prešivávaných kabátcov* máme konkrétnejšie údaje z francúzskeho prostredia z 2. pol. 15. stor. v *Livre de Tournois* (okolo r. 1460) neapolsko-sicilského kráľa *Reného z Anjou* († 1480) a v nariadeniach francúzskeho kráľa *Ludovíta XI.* († 1483). Starofrancúzsky originál a český preklad *Livre de Tournois* je publikovaný na <http://myschwerk.webzdarma.cz/tournoy.html>; <http://myschwerk.webzdarma.cz/anjou.html>; 04.04.2006. Pozri tiež: <http://www.princeton.edu/~ezb/rene/renehome.html>; <http://gallica.bnf.fr/Catalogue/noticesInd/MAN01174.htm>; 04.04.2006. Opis *vypchávaneho kabátca (jacque)* z nariadení *Ludovíta XI.* pozri v: EMBLETON, G. A.: *Jacks for the Company of Saint George*. In: *Dragon*, september 1990, č. 3, s. 10. <http://www.companie-of-st-george.ch/dragon-3.pdf>; 25.08.2008.
- 55 Takýto *kabátec* (s krúžkovou košelou (*textorium ferreum*) všitou medzi vrstvy vaty a plátna) bol vyrobený pre litovské veľkoknieža *Vitolda* († 1430). GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M.: *Historia ubiorów*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1968, s. 283.
- 56 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 54.
- 57 Pozri napr. postavy vojakov v dielach Hansa Memlinga (*Relikviár sv. Uršule* okolo r. 1489) a Veita Stossa (*Epitaf Paula Volckamera*, r. 1499). PIJOAN, J.: *Dejiny umenia 5*. Bratislava: Ikar 1999, s. 92, obr. 87; SKUBISZEWSKI, P.: *Veit Stoss*. Warszawa-Berlin-Budapest-Bratislava: Arkady-Henschelverlag-Corvina-Tatran 1985, čb. obr. 18. Pokusy o znásobenie ochranných vlastností *prešivávaného kabátca* vonkajšími kovovými súčastami však môžu byť aj staršieho dáta. Naznačoval by to údaj z Prahy viažuci sa k r. 1389, ktorý hovorí o „*iopula cum instrumentis ferreis*“. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 53.

potrebné nielen účelne rozložiť (vymodelovať) jej jednotlivé vrstvy, ale aj zvoliť vhodné strihovú riešenie umožňujúce (primárne) dobrý pohyb ramenného kľbu.⁵⁸

Obdobnú konštrukciu ako *vypchávané kabátce* mali pravdepodobne aj látkové *prešívané kukly* (resp. *závesy na šlap*), ktoré vidíme u vojakov vo výjavoch *Nesenie kríža* a *Ukrižovanie*.⁵⁹

KRÚŽKOVÁ ZBROJ

Bežným druhom ochranného odevu bola v prvej tretine 15. storočia naďalej *krúžková zbroj* (*hauberk*).⁶⁰ Jej základná súčasť – *krúžková košeľa* (lat. *lorica*, *pancerium*, nem. *panzer*, čes. *panciář*, *brnie*⁶¹) má u jednotlivých ozbrojencov krátke rukávy (po lakeť) a siaha približne do polovice stehien. Dolný okraj rukávov i trupovej časti *košele* je väčšinou ozdobne vykrajovaný do tvaru poloblúkov (lalokov). Prevažne rovnaké ukončenie má aj dolný okraj *krúžkovej kukly* vojakov. Z vyobrazení sa nedá bezpečne určiť spôsob obliekania *krúžkovej košele*.⁶²

Tretou súčasťou *krúžkovej zbroje*, ktorej tvar však môžeme viac-menej len dedukovať, sú (*krúžkové*) *pančuchové nohavice*.⁶³

58 Výborným príkladom je unikátne zachovaný *kabátce Karola z Blois* (1364). Dostatočný pohyb ruky tu zabezpečuje jednak hlavica rukáva, ktorá tvorí výraznú časť predného a zadného dielu trupu (miestom ramenného kľbu tak neprechádza prieramkový šev), a tiež systém klinov vytvárajúci z hlavice rukáva široký lievik. Na princípe *kabátca Karola z Blois* bola pravdepodobne konštruovaná (aj keď zrejme nie v takej komplikovanej strihovej podobe) veľká časť vojenských *prešívanych kabátcov* s dlhými rukávmi. V ikonografii to naznačuje línia všítia rukáva hlboko do trupu *kabátca*, i keď šev klinu/klinov nevidno. Fotografie *kabátca* pozri na: <http://lerozier.free.fr/galerie/index.php?level=album&id=12>; strih napr. na: <http://www.personal.utulsa.edu/~marc-carlson/cloth/blois.html>; 24.08.2008.

59 *Prešívané kukly/závesy*, zdá sa, boli od poslednej štvrtiny 14. stor. v našom prostredí pomerne bežné. Môžeme ich vidieť napr. u vojakov v *Pašiových scénach* v Kocelovciach, v *Legende o sv. Dorote* v Levoči, alebo v sedmohradskom Mälinrave. TOGNER, M.: *Stredoveká nástenná malba v Gemeri*. Bratislava : Tatran 1989, s. 22; RUTTKAY, A.: *Umenie kované v zbraniach*. Bratislava : Pallas 1978, s. 93, obr. 60; <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/c/ca/Almakerek5.jpg>; 17.12.2009.

60 Európska *krúžková zbroj* mala v stredoveku pomerne ustálený spôsob konštrukcie. Všeobecne rozšíreným bolo pletivo, kde každý krúžok bol prepojený so štyrmi susednými. Používali sa dva druhy krúžkov: nitované (každý vyrobený z 1 ks drôtu v tvare písmena „C“, s koncami rozklepanými do plocha, preloženými a znitovanými) a plné (uzavreté, v tvare „O“) krúžky vyrazené z plechu. Plné krúžky boli vždy previazané s krúžkami nitovanými. Tento druh konštrukcie po r. 1400 vychádza z módy a neskôr sa objavuje len zriedkavo. Druhý konštrukčný variant, kde boli použité iba nitované krúžky, sa vyskytoval počas celého obdobia používania *krúžkovej zbroje*. V stredoveku neexistoval len jeden štandardný typ krúžkového pletiva. Neskorostredoveké inventáre poukazujú na rôznu veľkosť a prierez (profil) krúžkov a nitov, ktoré ich spájali. Ku *krúžkovej zbroji* pozri napr.: BOEHEIM, ref. 12, s. 130-144; BLAIR, C.: *European Armour. Circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. Batsford Ltd. 1958, s. 19-24, 27-30, 35, 36, 74; CHOC, P.: *S mečem a štítem. České rané feudální vojenství*. Praha : SPN 1967, s. 181-189; SCALINI, M.: *L'armeria del Castel Coira. Die Churburger Rüstammer. The Armoury of the Castle of Churburg*. Udine : Magnus 1996, s. 190-197; KLUČINA, ref. 20, s. 176-179.

61 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 45.

62 Počas 14. stor. sa popri „klasickej“ metóde (prevlečenie cez priekrčník) začalo používať obliekanie cez vertikálne stredom rozdelený predný diel. Polovice predného dielu sa niekedy čiastočne prekrývali a zapínanie (remienkami s prakou, koženými švihlami, resp. kovovými háčikmi) bolo posunuté k boku. Táto modifikácia súvisí s gotickým módnym trendom v civilnom odievaní, ktorý sa preniesol aj do vojenskej sféry. *Krúžková košeľa* sa stala v páse príľahavejšou, čím vznikla praktická potreba jej (jednoduchého a rýchleho) obliekania cez predný diel. Niekoľko unikátnych *krúžkových košiel* tohto strihu zo 14. a 15. stor. sa nachádza v zbrojnici juhohoráckeho hradu Churburg. SCALINI, ref. 60, s. 190, 191, 193-195, tab. VIII., obr. 1 – 5, 10, 11.

63 Ich časť možno vidieť len u vojaka so železným klobúkom vo výjave *Nesenie kríža*.

PLECHOVÁ (PLÁTOVÁ) ZBROJ

Plátovú zbroj (nem. *platten, blanken harnusch*, čes. *pláty*⁶⁴) zobrazenú na tabuliach hronskobeňadického oltára môžeme z morfológického hľadiska zaradiť k raným formám, ktoré sa počas 2. polovice 14. storočia vyvinuli v severnom Taliansku (Lombardsko) a ďalej boli rozvinuté nemeckými zbrojármi. Rané *talianske* a *nemecké plátové zbroje* boli charakteristické striedmymi gotickými líniami, vypuklým hrudným plechom (tzv. „husie brucho“)⁶⁵ a prevažne absenciou ochrany pliec (tú tvorila len krúžková košeľa a čiastočne krúžková kápca/záves prilby). Túto základnú siluetu nachádzame od konca 14. storočia v početných obrazových pamiatkach nemeckej a českej proveniencie.

Zbroj vojakov znázornených na oltári sa skladá z hrudného plechu,⁶⁶ ochrany rúk (rúrovité uzavreté dielce kryjúce rameno a predlaktie, nálaketník, rukavice) a nôh (uzavreté aj otvorené rúrovité dielce pre stehná, uzavreté dielce pre lýtka, nákolenník, krytie chodidla). Chýbajú náplecníky a sukňový lamelový dielec kryjúci slabiny (nem. *schurz, schurcz*, čes. *šorc*⁶⁷). Ako samostatný dielec *plátovej zbroje* majú dva ľahšie odetí vojaci nákolenník.

Hrudný plech (lat. *thorax*, nem. *prusplech*, čes. *plech přední*⁶⁸) je vypuklý, v strede lomený vertikálnou hranou, ktorá dole (zrejme obojstranne plynule) prechádza do mierne oválneho dolného okraja.⁶⁹ V jednom prípade⁷⁰ máme aj nepriamo naznačený spôsob jeho upevnenia na chrbte. Z výstupku bočného okraja v dolnej časti *plechu* vychádzajú dva malé kovové dieliky (lamely), ktoré sú pravdepodobne nanitované na koženom remeni zapínanom (v línii pásu) na chrbte.⁷¹

Ochranu rúk raných plátových zbrojí tvorili osobitné dielce funkčne určené na krytie

64 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 46, 47; <http://myschwerk.webzdarma.cz/mainpage.html>; 17.12.2009.

65 Okolo roku 1420 sa pri *nemeckých zbrojach* objavil nový typ *hrudného plátu*, v odbornej terminológii dnes známy ako *Kastenbrüst*. Používal sa do začiatku druhej polovice storočia, a to najmä v nemeckej, flámskej a švajčiarskej oblasti. Svoje pomenovanie dostal podľa plochého tvaru pripomínajúceho naklonenú skriňu. Jeho horná časť sa zvažovala dole k drieku, kde bola ostro zalomená, čím vytvárala v páse hlboký výrez. *Kastenbrüst* býval často profilovaný zvislými vejavito rozloženými kanelúrami. Pod priekrčníkom mal prinitovanú nízku lištu proti možnému sklzu protivníkovej zbrane a na pravej strane sklopný závesný hák pre založenie tyče kopije. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 57. Tento typ nemeckých zbrojí možno vidieť napr. na *Gentskom oltári* bratov van Eyckovcov z roku 1432 (detail *Christi Milites*), alebo na jednom z kridiel oltára *Speculum Humanae Salvationis* (okolo roku 1440), ktoré vyrobil pre *kostol sv. Leonarda* v Bazileji Konrád Witz (postavy dvoch hrdinov nesúcich vođu kráľovi *Dávidovi*; 2 Sam 23, 13-17). PIJOAN, ref. 57, obr. 66, s. 70; EDGE, D. – PADDOCK, J. M.: *Arms & armor of the medieval knight. An Illustrated History of Weaponry in the Middle Ages*. New York : Crescent Books 1991, s. 95; <http://www.abcgallery.com/W/witz/witzbio.html#Abishaj>; 03.01.2007. Z prameňov uhorskej proveniencie, ktoré zachytávajú ozbrojencov v *Kastenbrüste* môžeme napr. uviesť *kresbu troch panovníkov* z roku 1424, s ústrednou postavou Žigmunda Luxemburského. http://www.sigismundus.hu/guide/show.php?l=en&p=5_19; 01.01.2007.

66 Na žiadnom z vyobrazení nevidno *zadný plech*.

67 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 48. Plátové *náplecníky* a *šorc* už má napr. zbroj Stibora II. († 1434) i Stibora I. zo Stiboric a Beckova († 1414) na ich figurálnych náhrobkoch, ktoré sú len o niečo mladšie ako hronskobeňadický oltár (Náhrobok Stibora I. je v torzálnom stave, pričom horná časť trupu sa nezachovala. Pritomnosť náplecníkov tak možno predpokladať len na základe zhodných charakteristík s druhým stiborovským náhrobkom. Oba sú nepochybne súčasné výrobky jednej dielne). ENGEL, P. – LÓVEI, P. – VARGA, L.: *Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg*. In: *Acta Historiae Artium* XXX, 1984, s. 47-51, obr. 9.-12.

68 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 45-47.

69 Z domácich prameňov stojí typologicky najbližšie k plátovým predným plechom kyrysu hronskobeňadických ozbrojencov zbroj postavy rytiera z budínskeho súboru sóch. ZOLNAY, L. – SZAKÁL, E.: *Der Gotische Skulpturenfund in den Burg von Buda*. Budapest : Athenaeum 1976, obr. 67.

70 Vojak v železnom klobúku, za postavou Ježiša v scéne *Nesenie Kríža*.

71 Upevnenie predného plátu na chrbte (ak ozbrojenec nemal aj zadný plát) sa realizovalo pravdepodobne tromi remeňmi. Dva sa krížili na chrbte (vychádzali z bočného okraja v dolnej časti kyrysu a boli upevnené na

ramena, lakťa a predlaktia. **Pláty predlaktia** (lat. *brachilia*,⁷² čes. *kuorky*⁷³) boli zostavené z dvoch častí spojených na vonkajšej strane pántom, na vnútornej zapínaných remienkami s prackou. Obdobnú konštrukciu mali aj horné **ramenné pláty** (nem. *armaisen*⁷⁴). Pri najstarších zachovaných plátových zbrojách však ramenný dielec pozostával len zo spodného plátu, kryjúceho triceps. Pri ozbrojencovi zo scény *Nesenie kríža* môžeme bezpečne rozoznať **pláty predlaktia** i **ramena** zložené z dvoch častí. V ostatných prípadoch tento ramenný dielec nevidno (prekrýva ho rukáv krúžkovej košele). Oba rúrovité dielce bývali vzájomne prepojené **nálaketníkom** (nem. *meusel*⁷⁵) oblého (pologulátého) tvaru, ktorý mal na vonkajšej strane lakťa výstupok na ochranu šliach (v našom prípade v tvare srdca, resp. dvoch zbiehajúcich sa lalokov). Pre zabezpečenie čo najlepšej ohybnosti ruky bol **nálaketník** na hornom a dolnom okraji (kde sa napájal na spomenuté diely) členený do 1 – 2 úzkych lamiel. Tieto lamely môžeme najlepšie vidieť na zbroji kráľa Žigmunda na centrálnej tabuli *Ukrižovania*. U iných postáv (scény *Ukrižovanie* a *Nesenie kríža*) lamely na **nálaketníkoch** nevidno, v prípade strážcov *Božieho hrobu* z výjavu *Zmŕtvychvstanie* je zasa problematické spoľahlivo určiť ich počet, resp. i vlastnú podobu.⁷⁶ **Náplecníky** na zbrojách vojakov absentujú.⁷⁷

Plátové rukavice (lat. *cirotece ferree*, čes. *plechovice*, nem. *plechhandschuhen*⁷⁸) majú „klasickú“ formu presýpacích hodín (lat. /z gr./ *clepsydra*). Pozostávajú z veľkého plátu tvarovaného na hornú časť a boky ruky, priliehavého na zápästí. Tento plát býval tvarovo prispôbený kĺbu a polohe palca a mal vybratú vnútornú (dlaňovú) stranu.⁷⁹ K nemu je pevne pripojená lievikovitá manžeta (zo samostatného dielu). V oblasti hánok je hlavný plát členený do lamely (lamiel⁸⁰), spod ktorej vychádzajú malé plechové dieliky kryjúce články prstov. Tie mali v jednoduchšom variante formu šupín a vzájomne sa prekrývajúc boli nanitované na prúžok kože spojený s hlavným dielom. Pri inom spôsobe konštrukcie boli jednotlivé plechové články prstov spolu spojené voľnými nitmi a pripojené na hlavný diel.⁸¹ Bežne sa tiež používal typ **plátových rukavíc** bez článkov kryjúcich prsty. K opísanému kovovému korpusu bola pripevnená kožená prstová rukavica.

Plátová ochrana nôh (nem. *peynquant*, *beingewand*, *pengwant*⁸²), tak ako pri horných končatinách, sa skladá z troch funkčných celkov zvlášť pre stehno, koleno a holeň. Krytie stehna spočiatku pozostávalo z jedného širokého samostatného plátu. Tento variant vidíme u vojaka v železnom klobúku zo scény *Nesenie kríža*. K nemu počas poslednej štvrtiny 14.

protiľahlom pleci) a tretí obopínal trup v páse. Pozri: DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť II., tab. 16, obr. 4.

72 KLUČINA, ref. 20, s. 345. Na rozdiel od P. Klučinu interpretoval J. Durdík termín *brachilia* ako ochranu nadlaktkovej časti ruky. DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 47.

73 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 47, 49.

74 Tamže, s. 54.

75 Tamže, s. 47.

76 Lavý **nálaketník** vojaka so šidlom sa javí byť zložený minimálne zo štyroch lamiel, kým na pravom lamelové segmenty absentujú. U spiacieho vojaka s kopijou a štítom je zobrazenie plátového krytia rúk nejasné.

77 **Náplecníky** u nemeckých zbrojí boli tvorené len niekoľkými menšími prekrytými plátmi. Približne od roku 1420 pozostávali z klenutého plátu kryjúceho plece a niekoľkých listov lamiel (postupne menšej veľkosti) spadajúcich na hornú časť ramena. **Náplecníky** tvorili samostatnú časť pripevnenú k rukávom *krúžkovej košele* alebo *spodného prešívaneho kabátca*. K zakrytiu medzery podpazušia sa použil malý **plátový terč** tvoriaci niekedy súčasť hlavného plátu **náplecníka**, väčšinou však visiaci samostatne.

78 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 47; DVOŘÁKOVÁ, ref. 18, s. 214, 447, pozn. č. 688.

79 Kvôli uchopeniu zbrane.

80 Strážca *Božieho hrobu* so šidlom.

81 Vojak v železnom klobúku na hlavnej tabuly *Ukrižovania* pridržiavajúci Longinovu kopiju.

82 DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 47.

storočia pribudol bočný odklápací plát pre vonkajšiu časť nohy. Takto je riešená zbroj kráľa Žigmunda na hlavnej tabuli *Ukrižovania*. **Nákolenník** bol konštruovaný na rovnakom princípe ako nálaketník. U ozbrojencov z hronskobeňadického oltára (*Žigmund Luxemburský* a vojak zo scény *Nesenie kríža*) ho tvorí vypuklý anatomicky tvarovaný oválny plát s malým výstupkom pre ochranu šliach (rovnakého tvaru ako na nálaketníku) na vonkajšej strane. K hornému i dolnému okraju plátu je prinitovaná úzka lamela umožňujúca dostatočný ohyb kolena. Dolný okraj *nákolenníka* je ešte opatrený krátkym *krúžkovým závesom*. Holes s lýtkom obalujú dva pláty spojené pántmi (v dvoch prípadoch) na vonkajšej strane nohy. Na vnútornej strane, kde sa pláty otvárali, bývali vzájomne fixované remienkami s pracokou.⁸³ Podobne ako pri *nákolenníku* aj tu je k dolnému okraju (*holenného plátu*) pripevnený krátky *krúžkový záves*. *Plátová ochrana nohy* bývala u raných zbrojí zostavená dvoma spôsobmi. V prvom variante, ktorý je použitý aj v našom prípade, boli pevne spojené dielce kryjúce stehno a koleno. Ochrana holene zostávala samostatná. Hlavný *stehenný plát* sa pripojil (nitmi), buď priamo k hlavnému dielu *nákolenníka*, alebo k spomenutej úzkej lamele.⁸⁴ *Krúžkový záves* upevnený na spodnej lamele *nákolenníka* mal prekryvať možnú medzeru medzi ním a *holenným plátom*, ktorá mohla vzniknúť počas pohybu.⁸⁵ Rovnakú funkciu mal aj *krúžkový záves* na dolnom okraji *holenného plátu* prekryvajúci miesto dotyku s plátovou ochranou chodidla. V druhom konštrukčnom variante boli všetky tri dielce plátovej ochrany nohy zostavené tak, že tvorili jeden celok.⁸⁶

Súčasnou plátovou ochranou nôh je u troch postáv ozbrojencov⁸⁷ aj lamelové krytie vrchnej časti a bokov chodidiel. Tvorí ho (od priehlavku k prstom) 8 – 9 vzájomne sa prekryvujúcich úzkych lamiel s hranou lomenia prechádzajúcou stredom hornej časti chodidla. Nity spájajúce jednotlivé lamely sú umiestnené pri dolnom okraji. Lamelovými segmentami je riešené aj krytie päty.⁸⁸ Táto **plechová topánka** bola tvarovaná na dobovú špicatú obuv. Ku

83 V ikonografii sa vyskytuje aj otváranie v opačnom garde, teda s pántmi na vnútornej časti a remienkami na vonkajšej. Pozri napr. torzo nohy postavy rytiera z budínskeho súboru sóch. ZOLNAY, SZAKÁL, ref. 69, obr. č. 52.

84 V prípade, že bol pripojený priamo na *nákolenník*, musel byť nad kolenom tepaný s vydutím, aby bola zabezpečená dobrá pohyblivosť kľbu. Takto je riešená napr. chlapčenská plátová zbroj (okolo r. 1380) fr. kráľa *Karola VI.* (vtedy *dauphina*) uložená v Chartres, alebo talianska zbroj z prelomu 14./15. stor. uložená v *Metroplitan Museum of Arts* v New Yorku. <http://www.mallet-argent.com/images/leg%20harnes.jpg>; http://www.mallet-argent.com/images/charles_vi_leg.jpg; http://www.metmuseum.org/toah/hd/arms/ho_29.154.3.htm; 25.08.2008. Rovnaké vydutie môžeme vidieť aj na zbrojách z Churburgu. SCALINI, ref. 60, s. 253, obr. S12, S13, *Nákolenník* Žigmundovej zbroje má k hornému i dolnému okraju pripojenú jednu lamelu (?), vojak zo scény *Nesenie kríža* 1-2 lamely (?), vojak zo scény *Zmŕtvychvstanie* tiež.

85 Častejšie bola namiesto *krúžkového závesu* k spodnej lamele *nákolenníka* pridaná ďalšia, výrazne predĺžená lamela majúca rovnakú funkciu. Krátky *krúžkový záves* môžeme vidieť tiež napr. na zbrojách vojakov v *Sliachoch*. DVOŘÁKOVÁ, KRÁSA, STEJSKAL, ref. 52, obr. 165.

86 T. z., že holenný plát bol prinitovaný k spodnej lamele *nákolenníka*. Oba spôsoby konštrukcie plátovej ochrany nôh môžeme vidieť na raných zbrojách z r. 1360 – 1410, ktoré sú uchovávané v zbierkach hradu *Churburg*. Je zaujímavé, že tieto zbroje už majú vyvinutý bočný plechový diel na *nákolenníkoch* určený pre ochranu šliach. V našej ikonografii tento prvok bezpečne identifikujeme až od prvej tretiny 15. stor. V jednoduchej forme (ako oválny ostro ukončený výbežok *nákolenníka*) je tento bočný diel prítomný na zbroji *sv. Juraja z Hradčian* a tiež napr. u jedného z rytierov v iluminácii na titulnej strane *Viedenskej obrázkovej kroniky* (prvý stojaci po kráľovej pravici). DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť II., tab. 2; MEZEY, L. (ed.), ref. 32, s. 1.

87 Vojak v železnom klobúku v scéne *Nesenie kríža*, Žigmund Luxemburský ako rímsky stotník na tabuli *Ukrižovania*, vojak so šidlom vo výjave *Zmŕtvychvstanie*.

88 U najstarších zachovaných plátových zbrojí nôh, ktoré majú aj krytie chodidla (v angl. odbore literatúre „*sabaton*“), plátová ochrana päty abscentuje. BLAIR, ref. 60, s. 214, 215. V ikonografii ju však nájdeme úplne bežne od konca 14. stor. (napr. v *biblii kráľa Václava IV., Krumlovskom rukopise, Bellifortis* a inde). DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť II. tab. 11, 12, 14-25, 27, 28, 32. Na neskorších zachovaných origináloch býva tvo-

koženej topánke bola pripevnená šnúrkami, ktoré prechádzali cez páry dierok navrchu, alebo cez remene prechádzajúce pod chodidlom.⁸⁹

ĎALŠIE SÚČASTI VÝZBROJE

ŠTÍTY

Vo výjave *Zmrŕtvychvstanie* má jeden z dvojice sediacich strážcov *Božieho hrobu* pravú ruku opretú o štít typu *pavéza*.⁹⁰ Ide o malú *pavézku* takmer obdĺžnikového tvaru, hore rozšírenú a zaoblenú. Jej stredom prechádza vertikálne, smerom k hornému okraju *štítu* sa zúžujúce rebro. *Pavézy* sa vyrábali z drevených dosiek, boli potáhané kožou, alebo plátnom a bohato maľované. *Český typ pavéz*, ktorého výskyt sa u nás predpokladá, mal pri hornom okraji hrebeňa zobákový výstupok.⁹¹ Keďže spiaci vojak má práve na tomto mieste položenú svoju ruku, nevieme bezpečne určiť, či ide o uvedený typ. U vyobrazenej pavézy tiež absentuje výzdoba.

Druhý typ štítu, tzv. „*pästný štít*“ (lat. *scutum rotundum*, čes. *pukléř*)⁹² nachádzame v ručke paholka, sluhu (?) stojaceho pod krížom na centrálnej tabuľy *Ukrižovania*. *Štít* má kruhovú formu a v strede výraznú kuželovú puklicu s ostrým hrotom. *Pästný štít* sa používal tak pri výcviku šermu, ako aj pri *Božích súdoch* a v boji.⁹³ I keď nám v domácej ikonografii chýba v 14. storočí konkrétny doklad, už v druhej polovici 13. storočia máme správu o jeho používaní na našom území.⁹⁴

---

rená jedným (anatomicky) tvarovaným plátom. Renesančné plátové zbroje majú ochranu päty riešenú predĺžením zadného lýtkového plátu. BLAIR, ref. 60, s. 214-217.

89 Na najstaršej zachovanej *plechovej topánke* patriacej k chlapčenskej zbroji fr. kráľa Karola VI. sú dva páry dierok – na špicí a priehlavku. Druhý pár slúžil na prepojenie s holenným plátom.

90 Jej názov je odvodený od talianskeho mesta Pávia. Funkcia pavéznikov vznikla v organizácii vojenských milícií severotalianskych mestských štátov (komún) v 13. stor. DENKSTEIN, V.: *Elementy wschodnie i zachodnie w czeskim uzbrojeniu XV wieku*. In: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej XXI*, 1973, č. 2, s. 284.

91 Zavedenie *pavéz* v Uhorsku sa najčastejšie spája s prítomnosťou husitských vojsk na našom území. Tento logický predpoklad však nemožno absolutizovať, nakoľko z územia Slovenska sú nám z 1. tretiny 15. stor. zatiaľ známe len tri vyobrazenia *pavéz* (prvé v nástennej maľbe v južnej lodi *Dómu sv. Alžbety* v Košiciach (výjav *Zmrŕtvychvstanie*); druhé v reliéfe *severného portálu* (výjav *apoštol Ján a skupina vojakov*) teže pamiatky a posledné na pertraktovanom *Pašiovom oltári z Hronského Beňadika*. RADOCSAY, ref. 52, s. 141, obr. 62; *Košický Dóm*, ref. 28; VAŠKO, I. (zost.), ref. 28). Naopak, ďalšie príklady (z prvej polovice 15. stor.) pochádzajú z Maďarska (Nástenná maľba v kaplnke hradu Siklós (z r. 1430-1450) – je tu vyobrazený *sv. Ladislav* pridržávajúci ľavou rukou malú *pavézu* s namaľovaným uhorským znakom (z trojvršia vyrastajúci dvojité kríž). *Pavéza* má podlhovastý tvar so zaoblenými rohmi a okrúhlym, zhora nadol sa rozširujúcim, stredovým hrebeňom. Zdá sa, že hrebeň má v hornej časti výstupok (zobák.), Slovinska (nástenná maľba *Pašiový cyklus*, okolo r. 1440) v *kostole sv. Radegundy* v lokalite Sredna vas Prisencu) a Sedmohradska (nástenná maľba *Nesenie kríža*, z r. 1380-1400) v *kostole p. Márie* v Málincrave). RADOCSAY, ref. 52, obr. č. 40; <http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7011068.JPG>; <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Almakerek5.jpg>; 25.08.2008. Zobákový výstupok z hornej časti stredového hrebeňa sa dá bezpečne identifikovať len na *pavéze* strážcu *Božieho hrobu* z košickej maľby. Každopádne, *pavézy* používané na našom území a vôbec v strednej Európe, sa svojím vzhľadom líšili od exemplárov používaných na Západe a v Taliansku. Na území Uhorska máme doložené používanie takých malých *jazdeckých pavéz*, ako aj väčších *pechotných*.

92 MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár. Tomus II*. Bratislavae: Obzor 1987, s. 341; DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, s. 66.

93 *Boj krátkym mečom a pästným štítom* je popísaný v najstaršom zachovanom európskom šermiarskom rukopise známom pod názvami *I.33, Walpurgis*, resp. *Tower Fechtbuch*. Vznikol v južnom Nemecku, pravdepodobne v poslednej štvrtine 13. stor. Dnes sa nachádza v zbierkach *Royal Armouries* v Leedsi. Facsimile a angl. preklad: FORGENG, J. F.: *The Medieval Art of Swordsmanship. A Facsimile & Translation of the World's Oldest Personal Combat Treatise*. Chivalry Bookshelf – Royal Armouries Leeds 2003.

94 Kráľ *Belo IV.* v mestskom privilégii z r. 1255 umožňuje obyvateľom Banskej Bystrice riešiť vzájomné spory sú-

VOJENSKÁ SYMBOLIKA

Na centrálnej tabuli *Ukrižovania* vidíme nad hlavami vojakov niekoľko druhov *zástav* (lat. *banderium*, *vexillum*, *signum*⁹⁵), ktoré by sme mohli, podľa tvaru, veľkosti a obsahu, rozdeliť zhruba do troch skupín.

Prvú skupinu tvoria dve malé jednofarebné (červené a biele) *ozdobné zástavky* bežne používané v 15. storočí na jazdeckých kopijách. Najčastejšie mávali tvar jednoduchého dlhého plameňa, v tomto prípade však ide o tzv. „lastovičí chvost“ (list rozoklaný do dvoch plameňov). Vzhľadom na veľkosť môžeme k ozdobným *kopijovým zástavkám* priradiť aj obdĺžnikovú zástavu s plameňom v pravej časti výjavu (nad postavou stotníka). O funkcii kopijových zástaviek v tomto období nateraz nemáme konkrétnejšie údaje. Môžeme len predpokladať, že aj oni slúžili na označenie príslušnosti k vojsku, resp. k jeho konkrétnej formácii.⁹⁶

Druhú skupinu predstavujú úzke obdĺžnikové *zástavy s heraldickými znameniami* a jedna *jednofarebná zástava* rovnakého tvaru. Tak ako predchádzajúce, majú v tomto výjave čisto dekoratívnu funkciu.⁹⁷ V reálnych podmienkach by však zrejme boli znameniami konkrétnej vojenskej jednotky.⁹⁸ Pri tejto skupine stojí ešte za povšimnutie zriedkavý tvar vejúcej strany viacnásobne deleného listu dvoch zástav. Jednotlivé pásy látky, z ktorých boli zástavy ušíte, majú „vejúce“ konce poloblúkovito vykrojené, takže spolu vytvárajú laločnatú líniu.

Medzi vyobrazenými zástavami vynikajú veľkosťou i obsahom dve *zástavy s heraldickými znameniami*. V ľavej časti scény sa nachádza červená obdĺžniková zástava s plameňom, ktorá má v poli listu umiestnený žltý židovský klobúk. Z hľadiska stredovekej kresťanskej ikonografie ide o poukaz na príslušníkov židovského národa, ktorí v dobovom chápaní vydali Ježiša na smrť.

Druhá zástava, na pravej strane zobrazenia (po Ježišovej ľavici), má tvar úzkeho obdĺžnika a je na nej vyobrazený drak. Aj v tomto prípade ide o symbolické vyjadrenie obsahu deja. Drak/šarkan už v starovekých mytológiách a náboženstvách zosobňoval zlo. V stredovekej

bojom. Ako zbrane majú použiť (podľa saského zvyku) *okružly štít* a meč. Pozri: MARSINA, R. (ed.), ref. 92.

95 Termín *banderium* je v Uhorsku v období vlády Žigmunda Luxemburského už pomerne rozšírený a používaný (okrem pomenovania samotnej *zástavy*), najmä ako synonymum pre označenie väčšej taktickej jednotky (župnej hotovosti, oddielu konkrétneho veľmoža) zhromaždenej pod *zástavou*. Pozri: DÖRY, F. – BÓNIS, G. – BÁCSKAI, V.: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457*. Budapest : Akadémiai Kiadó 1976, s. 246, 279-280, 347, 418-421, 426-428. V naračných prameňoch 15. stor. (napr. *Kronika Jána z Turca*) sa pre pomenovanie *zástavy* ďalej používa aj termín *vexillum*, príp. *signum*. SCHWANDTNER, J. G.: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I*. Vindobonae 1746, s. 341, 357, 367, 374, 380, 384, 417, 420, 422, 427, 436, 447, 475.

96 A. Bonfini v opise prehliadky vojska Mateja Korvína v lete 1487 uvádza, že každý jazdec mal na kopiji *zástavku*. O jej funkcii sa však nezmiňuje. SEGEŠ, V.: *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : Ministerstvo obrany 2004, s. 129. Príklady *kopijových zástaviek* z ikonografie pozri napr. v DROBNÁ, DURDÍK, WAGNER, ref. 15, časť II., tab. 20, obr. 2; tab. 21, obr. 4; tab. 31; tab. 39, obr. 1; tab. 60, obr. 1; časť V., tab. 22, obr. 3-6, 9; časť VIII., tab. 3, obr. 6.

97 Nie sú symbolmi žiadnej právnickej ani fyzickej osoby.

98 Je to však len špekulatívna úvaha. Uvedené zástavy (štyri v ľavej časti scény, jedna vpravo) majú vzhľadom na dve posledné zástavy s heraldickými symbolmi pomerne malé rozmery. Na druhej strane máme pre 1. tretinu 15. stor., vďaka dielu poľského kronikára Jána Długosza o zástavách Rádu Nemeckých rytierov („*Banderia Prutenorum*“), doklad o značnej rozmerovej variabilite zástav veľkých taktických jednotiek (korúhiev, bandérií). Najväčšia zástava opísaná v „*Bandériách*“ (zástava veľkomtúra zo Sztumu) má rozmery listu (pomer výška : šírka) cca 194 x 179 cm, najmenšia (menšia zástava veľmajstra Rádu Nemeckých rytierov) cca 74 x 60 cm. GÓRSKI, K (ed.): *Joannis Dlugosii Banderia Prutenorum. Jana Długosza Banderia Prutenorum*. Warszawa, 1958, s. 66-68, 122-124.

symbolike vo všeobecnosti temnú stranu života a sveta, nepriateľa Boha, pekelné sily.⁹⁹ Tie zastupujú vo výjave rímski vojaci.

Samostatne (bez vojenského významu) stojí biela obdĺžniková zástava s červeným krížom, ktorú drží ľavou rukou zmŕtvychvstalý Ježiš na dolnej tabuli pravého krídla oltára. Je umiestnená na priečnom rahne a vzhľadom na jej charakter a časové vymedzenie ju radíme k cirkevným zástavam.¹⁰⁰

Takmer všetky zástavy (okrem dvoch obdĺžnikových a poslednej spomenutej, ktorá má na vrchole tyče umiestnený kríž) sú ukončené kopijovým hrotom.

ZÁVER

Pašiový oltár z Hronského Beňadika je všeobecne považovaný za jednu z najvýznamnejších pamiatok svojho druhu v rámci strednej Európy. Minimálne rovnaký význam má aj pre výskum vývoja militárií na našom území v prvej tretine 15. stor.

Na jeho tabuliach sú zachytení ozbrojenci západného typu, ktorých môžeme na základe ich vybavenia identifikovať s mestským prostredím, príp. s prostredím vyššej šľachty, či dvora. Ich výzbroj a výstroj je v hlavných rysoch totožná s tými, ktoré sa objavujú v súčasných českých a nemeckých obrazových prameňoch. Táto skutočnosť nesúvisí len s kultúrnou orientáciou kráľovského dvora Žigmunda Luxemburského, ale je, spolu s ďalšími pamiatkami *krásneho slohu*, dôkazom o celkovo silnom kultúrnom vplyve susedných nemeckých oblastí na územie Uhorska. Ten našiel recepciu predovšetkým v oblastiach s koncentráciou nemeckého osídlenia, popri našom území zvlášť v Sedmohradsku, odkiaľ pochádza aj autor oltára. Tieto súvislosti sú zároveň indikátorom naznačujúcim, že zobrazené militárie odrážajú, viac menej verne, súdobú uhorskú realitu.

Chladné zbrane, ktoré maliar zachytil na tabuliach oltára, zodpovedajú typom používaným v rovnakom čase na území strednej Európy. Za pozornosť stojí najstarší ikonografický doklad *šidla* na našom území a to v pôvodnej forme, známej napr. z českých archeologických nálezov. Strelné zbrane sú zastúpené *reflexným lukom* – typickou zbraňou uhorskej ľahkej jazdy, ale i pechoty.

Ochranný odev vojakov predstavuje širokú typologickú škálu. Vystupujú tu ozbrojenci v *celoplátovej zbroji*, v odevu s niekoľkými kovovými súčasťami (prilba, krytie rúk, nákolenníky) a v jednoduchom civilnom kroji. *Plátovú zbroj* môžeme štýlovo zaradiť k raným talianskym (resp. taliansko-nemeckým) typom a porovnať s najstaršími zachovanými originálmi. Nemá ešte plne vyvinuté všetky súčasti (*náplecníky*, *šorc*), čo ju tiež posúva pred obdobie vzniku oltára. Spomedzi uhorských pamiatok sú k nej typologicky najbližšie niektoré (zrejme len o málo staršie) torzá postáv rytierov z *budínskeho súboru sôch*. Z textilných komponentov zbroje treba spomenúť *prešivaný kabátec* a *prešivané kukly* (resp. *prešivané závesy* na *šlap*), ktoré máme u nás doložené aj na iných pamiatkach.

Na oltári sú zachytené dva typy *štítov* – tzv. *pästný štít* a *pavéza*. V oboch prípadoch ide o rané ikonografické doklady týchto militárií u nás.

99 Podrobnejšie k symbolike draka v stredoveku: GRAUS, I.: *Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika*. In: *Slovenská archivistika* XXXI, 2/1996, s. 92-94. Pozri tiež: BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava : Obzor 1992, s. 63, 64.

100 Bojové zástavy umiestnené na priečnom rahne (forma odvodená z rímskeho *labara*) sú typické pre včasný stredovek. Takúto podobu mala napr. aj pôvodná uhorská zástava s dvojitým krížom. K tomu pozri: VRTEL, L.: O zástave v erbe Nitry. In: *Slovenská archivistika* XXV, 1/1990, s. 35-46.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Zástavy umiestnené vo väčšom počte na centrálnej tabuli *Ukrižovania* predstavujú formy bežne používané v našej oblasti počas 15. storočia. Okrem dvoch zástav s heraldickými znameniami, ktoré majú priamu významovú súvislosť so zobrazenou témou, je ich funkcia čisto dekoratívna.

Tabuľka 1

Zbrane a vojenská symbolika

Tabuľa	pobočné chladné zbrane	tyčové zbrane	strelné zbrane	zástavy
Nesenie kríža	- meč	- kopije - šidlá - sudlica		
Ukrižovanie	- meč	- kopije - šidlá - sudlica (sudlice ?) - kyjak		- kopijové zástavky - zástavy s heraldickými a heraldickými figúrami
Zmŕtvychvstanie	- meče	- kopija - šidlo		- zástava s krížom (na priečnom rahne, cirkevná)
Sv. Egídius s laňou			- reflexný luk	
Sv. Mikuláš robí zázrak s obilím	- dýka			

Tabuľka 2

Ochranný odev

Tabuľa	prilby	štíty	ochrana trupu a končatín
Nesenie kríža	- šlapy - šlap s clonou (?) - železný klobúk - pologuľatá prilba		- plátová zbroj (kompletná i segment – nákolenník) - krúžková zbroj - prešívané kukly a kabátec
Ukrižovanie	- šlapy - železné klobúky (3 varianty) - šlapy s clonou (2 varianty) - pologuľaté prilby (2 varianty tvaru šupín)	- pästný štít	- plátová zbroj - krúžková zbroj - prešívaná kukla - prešívaný kabátec (?) - sukница (Waffenrock)
Zmŕtvychvstanie	- šlap - železný klobúk	- pavéza	- plátová zbroj (kompletná i segmentová – krytie rúk, nákolenníky) - krúžková zbroj - suknice (Waffenrocky)

V. ČEPELA: PASSIONSALTARTRIPTYCHON VON HRONSKÝ BEŇADIK IM LICHTE DER ENTWICKLUNG DER MILITARIA

Der Verfasser analysiert in seinem Beitrag den *Passionsaltar von Hronský Beňadik* im Hinblick auf die Entwicklung der Ausrüstung und Ausstattung im ersten Viertel des 15. Jahrhunderts. Das Werk, das 1427 der Maler Thomas von Klausenburg schuf, ist offenbar mit der Prager Tafelmalerei der vorhussitischen Zeit verknüpft. Die Kunsthistoriker nehmen an, dass Thomas die Lehre in Prag absolvierte, er war dort einige Zeit beschäftigt und er erhielt später dank seiner Fähigkeiten ein Engagement beim ungarischen königlichen Hof in Buda. Der Altar, der er im Auftrage des Prälaten Benediktiner Klosters in Hronský Beňadik, Nikolaus, schuf, gehört zu den bedeutendsten Denkmälern der *internationalen Gotik* in Mitteleuropa. Dieselbe Bedeutung hat der Altar auch für die Forschung der Militaria auf dem Gebiete der heutigen Slowakei sowie des Königreichs Ungarn.

An der Tafel des Altars sind die Bewaffneten des westlichen Typus gebildet, die anhand ihrer Ausrüstung mit dem städtischen Milieu, bzw. mit dem Milieu des höheren Adels oder Hofes identifizieren können. Ihre Ausrüstung und Ausstattung ist in Hauptzügen mit denen identisch, die man in heutigen tschechischen und deutschen Bilderquellen findet. Diese Tatsache hängt nicht nur mit der kulturellen Anlehnung des Könighofes von Sigmund von Luxemburg zusammen, sie liefert, mit anderen Denkmälern des *schönen Stils*, ein Beweis für einen starken Einfluss der benachbarten deutschen Länder auf dem Gebiete des Königreichs Ungarn. Dieser ist vor allem in den Gebieten mit hoher Konzentration der deutschen Besiedlung rezipiert worden, und zwar in der Slowakei sowie in Siebenbürgen, woher auch der Schöpfer des Altars stammt. Diese Zusammenhänge sind gleichzeitig Anzeichen dafür, dass die gebildeten Militaria mehr oder weniger die damalige ungarische Realität widerspiegeln.

Die an den Altartafeln abgebildeten blanken Waffen entsprechen den damals benutzten Typen auf dem Gebiete Mitteleuropas. Beachtenswert ist der älteste ikonographische Beweis von Ahlspieß auf dem Gebiete der Slowakei, und zwar in ursprünglicher Form, die z. B. aus den tschechischen archäologischen Funden bekannt ist. Die Schusswaffen sind durch den *Reflexbogen*, der die typische Waffe der ungarischen leichten Kavallerie sowie der Infanterie war, vertreten.

Schutzkleidung der Soldaten stellt eine breite typologische Skala dar. Hier treten die Bewaffneten in der Scheibenrüstung, in der Kleidung mit einigen Teilen der Rüstung (Haube, Handschützer, Knie-schützer) und in der einfachen Ziviltracht auf. Die Scheibenrüstung können wir zu den frühen italienischen (bzw. italienisch-deutschen) Typen einreihen und mit den ältesten erhaltenen Originalen vergleichen. Sie ist noch nicht ganz entwickelt, was ihre Datierung vor die Zeit als der Altar geschaffen wurde, schiebt. Von den ungarischen Denkmälern stehen ihr typologisch am nächsten einige (anscheinend nur wenig ältere) Torsos der Figuren von Rittern der *Skulpturkollektion aus Buda*. Von den Textilteilen der Rüstung sind noch die Steppjacken und die Stepphauben, die auch an anderen Denkmälern nachweisbar sind, zu erwähnen.

Am Altar sind zwei Typen von Schildern abgebildet – sog. Faustschild (Buckler) und Pavese. Es handelt sich beide Mal um die frühen ikonographischen Nachweise dieser Militaria bei uns.

Die an der Zentraltafel der *Kreuzigung* platzierten Fahnen stellen die Formen, die üblich im 15. Jahrhundert in Mitteleuropa benutzt wurden, dar. Außer zwei Fahnen mit heraldischen Zeichen, die mit dem abgebildeten Thema direkt zusammenhängen, ist ihre Funktion rein dekorativ.

Obr. 4 – Smrť sv. Egídia (zázrak s laňou) – výrez

Obr. 5 – Sv. Mikuláš robí zázrak s obilím – výrez

Obr. 6 – Zmŕtvychvstanie